

Tijdens de schoolleeftijd valt de nadruk sterk op de cognitieve ontwikkeling. De sociale ontwikkeling is in die periode echter minstens zo belangrijk. Goed leren lezen, rekenen en schrijven zijn noodzakelijk, maar sociale contacten met leeftijdgenoten zijn onmisbaar.

1 Inleiding

Naast een fysieke, cognitieve en emotionele ontwikkeling maakt het kind een sociale ontwikkeling door. Hoewel de genoemde ontwikkelingen een onderlinge samenhang vertonen, is er sprake van afzonderlijke trajecten. In dit hoofdstuk geven we aan wat de sociale ontwikkeling van kinderen van 4 tot 12 jaar inhoudt.

We spreken in het algemeen van een geslaagde sociale ontwikkeling als kinderen goed met andere kinderen omgaan (samen spelen, samen werken en samen delen) en in staat zijn alledaagse bij de leeftijd passende problemen (lastige situaties en conflicten) op te lossen. Deze vaardigheden noemen we ook wel sociale competentie.

Het is bekend dat sociaal competente kinderen sociaal gedrag vertonen en dat kinderen met onvoldoende sociale competentie vaak antisociaal gedrag te zien geven. Deze laatste groep kinderen botst met andere kinderen door agressief te reageren of contact te vermijden en zich terug te trekken.

In de loop der tijd is veel onderzoek verricht naar het begrip sociale competentie. Daaruit blijkt dat dit een buitengewoon belangrijk en veelzijdig begrip is dat sterk bepalend is voor het toekomstige sociale gedrag van kinderen. In de volgende paragraaf geven we meer in

detail aan welke vaardigheden deel uitmaken van het begrip sociale competentie.

2 Sociale vaardigheden

De kern van de sociale ontwikkeling is:

- participeren in en initiatief nemen tot sociale interacties;
- oog hebben voor wat andere kinderen beweegt;
- zich houden aan regels en afspraken.

Tijdens hun sociale ontwikkeling maken kinderen zich een aantal sociale vaardigheden eigen om goed te kunnen functioneren in het sociale verkeer. Maar welke sociale vaardigheden zijn nodig om te kunnen spreken van een geslaagde sociale ontwikkeling? Voor kinderen in de basisschoolleeftijd gaat het om een zevental basisvaardigheden. We geven in tabel 1.1 een overzicht met enkele voorbeelden.

Tabel 1.1 Overzicht van sociale vaardigheden

- Oog hebben voor de ander
• rekening houden met de ander
• zowel verbale als non-verbale signalen goed interpreteren
- Overleggen met de ander
• samenwerken
• luisteren
• helpen
• eigen mening niet opdringen
- De ander aanvoelen
• bedoelingen van anderen onderkennen
• gevoelens van anderen begrijpen
- Beheersen van eigen emoties
• kunnen omgaan met tegenslag
• niet bij het minste of geringste in huilen uitbarsten
- Controleren van eigen gedragingen
• niet als een dolleman te keer gaan

- nadenken alvorens te handelen
- Oplossen van problemen
 - in staat zijn conflicten op te lossen en ruzies bij te leggen
 - botsingen niet laten escaleren
- Respecteren van regels
 - je houden aan afspraken
 - beloftes nakomen

Tijdens de basisschoolperiode leren kinderen geleidelijk zich genoemde vaardigheden eigen te maken. Tussen 3 en 5 jaar oud komen kinderen steeds meer in contact met andere kinderen met wie zij leren communiceren en samen spelen. Na verloop van tijd nemen kinderen meer initiatieven en leren zij meer en beter om te gaan met andere kinderen. Tussen 6 en 12 jaar oud sluiten kinderen vriendschappen en nemen zij deel aan groepsactiviteiten. Zij begrijpen gaandeweg in toenemende mate wat andere kinderen beweegt. Ook doorzien zij meer de zin van gestelde regels en het belang om zich daar aan te houden.

Kinderen die stap voor stap deze sociale vaardigheden leren beheersen, zijn goed in staat om succesvol met andere kinderen om te gaan en deel te nemen aan activiteiten in groepsverband. Omdat zij zich in het algemeen op een sociaal aanvaardbare wijze gedragen, zullen deze kinderen in het sociale verkeer een gunstige positie innemen. Dat blijkt onder meer uit de positieve waardering van hun leeftijdgenoten en de opname in vriendengroepjes. Kinderen die deze vaardigheden niet of onvoldoende leren, hebben daarentegen vaak geen vrienden en worden eerder afgewezen door hun leeftijdgenoten c.q. klasgenoten.

3 Aspecten van sociale competentie

In de voorgaande paragraaf is duidelijk gemaakt dat de genoemde sociale vaardigheden nodig zijn om goed te kunnen functioneren in de omgang met anderen. Het gebruik van de sociale vaardigheden vergt echter een zekere flexibiliteit en het vermogen om te bepalen wanneer welke vaardigheid is gewenst. De volgende aspecten zijn daarbij van belang.

Ten eerste is sociale competentie sterk gebonden aan de situatie. Dat betekent dat gedrag dat in de ene situatie sociaal competent is, dat

in een andere situatie niet hoeft te zijn. Sociaal competent gedrag tijdens een schoolreisje ziet er anders uit dan sociaal competent gedrag tijdens een proefwerk. In het eerste geval is het competent om plezier met elkaar te hebben en met elkaar te praten enzovoort, terwijl het in het tweede geval competent is om andere kinderen niet te storen en je te concentreren op je proefwerk.

Ten tweede houdt sociale competentie in dat niet alleen in alledaagse situaties adequaat wordt gehandeld, maar dat ook in situaties waarin sprake is van *nieuwe, onverwachte of gespannen* situaties sociaal competent wordt gehandeld. Kinderen die bijvoorbeeld voor het eerst naar school gaan, zijn erg gespannen. Sociaal competent gedrag in deze nieuwe situatie is eerst afwachten wat er gaat gebeuren en niet in huilen uitbarsten of als een olifant in de porseleinkast te keergaan.

Ten derde is sociale competentie een *integraal begrip*. Dat houdt in dat sociale competentie niet bestaat uit een verzameling losse elementen, maar één ondeelbaar geheel vormt waarin ook emotionele en cognitieve kanten aanwezig zijn, zoals het reguleren van de eigen emoties en het nadenken over oplossingen.

Ten vierde kan men de vraag of een kind sociaal competent handelt ook bezien vanuit het *perspectief van de betrokken personen*. Een vriend stiekem helpen bij zijn proefwerk kan als sociaal competent worden gezien als het erom gaat een vriend te helpen, maar vanuit het standpunt van de leraar zal dit gedrag beslist niet als sociaal competent worden beschouwd; die doe je met dit gedrag geen plezier. Met andere woorden: afhankelijk van het perspectief van waaruit men kijkt, kunnen bepaalde gedragingen zowel sociaal competent als sociaal incompetent worden waargenomen.

Ten slotte merken we op dat sociale competentie geen persoonlijkheidskenmerk is zoals intelligentie en zelfwaardering. Je kunt niet in je eentje sociaal competent zijn, terwijl je wel in je eentje intelligent kunt zijn en een bepaald idee van jezelf kunt hebben. Sociale competentie is echter een kwaliteit die vooral tot uitdrukking komt in *relatie* met andere kinderen

4 Het ik en de ander

Om de sociale ontwikkeling goed te begrijpen, leggen we in deze paragraaf de nadruk op de verhouding tussen het ik en de ander.

Daarmee geven we aan dat het kind tijdens dit ontwikkelingstraject verandert van een egocentrisch in een sociaal kind. Dat is feitelijk de kern van de sociale competentie (Rose-Krasnor, 1997).

Aanvankelijk zijn het ik en de ander twee gescheiden gebieden. Het jonge kind is sterk op zichzelf geconcentreerd en ervaart vooral de geborgenheid binnen het gezin. De ouders of opvoeders zijn voor het kind in eerste instantie de meest invloedrijke personen, die erg bepalend zijn voor de wijze waarop het kind zich de eerste jaren gedraagt. Later, als het kind in contact komt met andere kinderen, ervaart het dat het niet alleen op de wereld is. Het kind merkt dat deze nieuwe ontmoetingen alleen goed kunnen verlopen als het rekening houdt met andermans belangen. Wie daar geen oog voor heeft en andermans voorkeuren, wensen en gevoelens volledig negeert, zal zich niet geliefd maken. Daarentegen zullen kinderen die wel aandacht hebben voor de behoeften en prioriteiten van andere kinderen, eerder positief worden bejegend.

Het komt erop aan een goed evenwicht te vinden en te bewaren tussen eigen en andermans belangen. Dat is geen gemakkelijk opgave. Twee elementaire en contraire uitdagingen dienen zich hier immers aan; enerzijds de opgave jezelf te realiseren en anderzijds de opgave je verbonden te voelen met anderen ofwel zelforiëntatie versus oriëntatie op de ander. De spanning tussen beide uitdagingen is al vroeg merkbaar, omdat kinderen van jongs af aan gestimuleerd worden om zichzelf en hun eigen mogelijkheden zo goed mogelijk te ontplooien. Maar tegelijkertijd behoren ze ook te leren dat die ontplooiing niet tot stand komt zonder relaties met anderen. De sociale ontwikkeling van een kind kan zich nu eenmaal niet voltrekken zonder de omgang met anderen. In een geslaagde sociale ontwikkeling worden 'ik' en de 'ander' geïntegreerd.

Het handhaven van een goed evenwicht tussen eigen en andermans belangen verloopt niet altijd even vlekkeloos. Soms botsen de doelen en wensen van jezelf met die van de ander. Niet iedereen heeft immers dezelfde behoeften, prioriteiten en doelen. Dat is op zichzelf geen probleem en het is inherent aan de ontwikkeling. Daarmee leren omgaan en leren conflicten te vermijden of op te lossen door ook de opties van de ander in ogenschouw te nemen, dat is de ontwikkelingstaak van het kind.

5 Een verwant begrip

We bezien in deze paragraaf de sociale ontwikkeling vanuit nog een andere hoek en wijzen daartoe op een aan sociale competentie verwant begrip: *perspectief nemen*. Dit begrip toont veel verwantschap met het in de vorige paragraaf behandelde thema rond de verhouding tussen het ik en de ander. Het refereert namelijk ook aan het vermogen om een onderscheid te maken tussen het eigen belang en dat van anderen. Maar het gaat een stap verder, doordat kinderen moeten leren begrijpen vanuit welk perspectief de ander denkt en handelt. Kinderen die goed perspectief nemen, zijn beter in staat zich te verplaatsen in de positie van de ander.

Kinderen ontwikkelen dit vermogen vooral tijdens de basisschoolleeftijd in contacten met leeftijdgenoten. Zij integreren steeds meer de gezichtspunten van zichzelf en die van de ander en krijgen in toenemende mate oog voor de fijnmazige kanten van het interpersoonlijke verkeer.

Voor alle duidelijkheid zetten we de elementen van het begrip *perspectief nemen* hier op een rij.

In de eerste plaats houdt het in: de gevoelens van zichzelf en de ander te begrijpen. Dat betekent dat de jeugdige een goed zicht heeft op zichzelf én dat hij in staat is te begrijpen wat er in de ander omgaat. Uiteraard gaat het hier niet om een diepgaand psychologisch inzicht in zichzelf en de ander, maar verwijst het naar het goed kunnen aanvoelen en navoelen wat er mogelijk in de ander omgaat.

In de tweede plaats gaat het om het vermogen om te begrijpen dat het eigen gedrag invloed kan hebben op de gevoelens van anderen. Dat betekent dat een kind leert anticiperen op de eventuele reacties die zijn eigen gedragingen bij de ander tot gevolg kunnen hebben.

In de derde plaats verwijst het naar het vermogen om niet alleen te reageren op het uiterlijk waarneembare gedrag, maar ook te letten op wat andere kinderen beweegt en zich af te vragen waarom andere kinderen zich op een bepaalde manier gedragen. *Perspectief nemen* betekent: leren oog te krijgen voor meerdere aspecten die in een situatie kunnen spelen en die mee te laten wegen in de bepaling van het eigen gedrag.

Als het vermogen tot perspectief nemen ontbreekt, kunnen ernstige problemen ontstaan in de omgang met andere kinderen. Herhaal-